

Ön Ergenlik Döneminde Zorbalık Davranışı ile Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Makalenin

Geliş Tarihi / Received: 25.06.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 24.07.2019

Fatma ERTUĞRUL*

Engin EKER**

Öz

Bu araştırmada ön ergenlik dönemindeki öğrencilerin arasında görülen zorbalık davranışları ile bazı sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini İstanbul ili Kadıköy ilçesinde bulunan demografik olarak çeşitlilik gösteren 4 farklı okulda eğitimini sürdüren, yaşları 10 ile 14 arasında değişen öğrenciler ve bu öğrencilerin anne babalarıdır. Araştırmaya 154'ü erkek, 144'ü kız olmak üzere toplam 298 öğrenci ve bu öğrencilerin anne babaları katılmıştır. Veri toplama aracı olarak 'Kişisel Bilgi Formu' ve 'Çocuklar İçin Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeği' kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeline göre yapılan bu çalışmanın sonuçlarında; kız öğrencilerin erkeklere göre daha fazla bilişsel davrandıkları görülmüştür. Kendisinin başarısız olduğunu hisseden öğrencilerin zorbalık ile ilgili daha az biliş kullandıkları tespit edilmiştir. Babanın sahip olduğu eğitim seviyesinin, zorbalıkta biliş kullanımında anlamlı bir fark yarattığı bulunmuştur. Çocuğun şiddete maruz kalması halinde zorbalık ile ilgili biliş kullanımında anlamlı fark yarattığı hesaplanmıştır. Bilgisayar kullanım süresinin anlamlı olması elde edilen bir diğer önemli bulgudur.

Anahtar Kelimeler: Zorbalık, ön ergenlik.

---

* Fatma ERTUĞRUL, fatmaaydin1976@gmail.com

** Engin EKER, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, engineker@aydin.edu.tr

Peer Bullying and Relationship Between Sociodemographic Characteristics of Teenagers

Fatma ERTUĞRUL*
Engin EKER**

Abstract

In this research the bullying of teenagers are investigated in the context of sociodemographic characteristics. The sampling of the study consists of middle school students aged between 10 to 14 currently studying in Kadikoy, Istanbul, and their parents. 4 different schools within Kadikoy district were chosen for the sampling. In the end we had a total of 298 students; 154 males and 144 females and their parents. The scales used were “Cognitions about Bullying Scale” and “demographic information questionnaire”. Meaningful finding was that students who found themselves academically sufficient and spent less time on computer were found to be less bullying compared to their peers. Fathers being alive and their education levels were found effective on students’ cognitive skills about bullying. Experiencing violence in family was another factor that contributed showing oppositional having a tendency for bullying.

Keywords: *Bullying, teenager.*

Giriş

Ön ergenlik dönemi Freud’un gizil dönem olarak tanımladığı döneme tekabül eder. Bu dönemi Freud cinsel dürtülerin daha durağan olduğu ve Oidipus karmaşasının sona ermesi ile ergenliğe kadar olan süre olarak tanımlar. Bu süre 6 ile 12 yaşlarını kapsamaktadır. Cinsel ve saldırgan enerjinin yerini öğrenme, çevreyi araştırma, oyun ve diğer insanlarla daha etkin ilişkiler geliştirme, beceriler edinme alır. Toplumsal kurallar

---

*Fatma ERTUĞRUL, fatmaaydin1976@gmail.com

** Engin EKER, Asst. Prof., Istanbul Aydın University, Psychology Department, engineker@aydin.edu.tr

benimsenir. Anne-baba ve aile bireyelerine, öğretmen ve akranlar eklenmiştir. Bu dönemde cinsel roller sağlamlaşır ve pekişir (Geçtan, 2015).

Bühler, *Çocuk ve Gençlik Psikolojisi* adlı kitabında sekiz ile on iki yaş arası dönemin en belirgin ve önemli özeliğinin fiziksel kuvvetin gelişiminin üst seviyede olması olduğunu söyler. Hatta bu yaş grubu özellikle erkek çocuklarının güçlerinin farkında olduğunu ve birbirleri ile yarıştığına dikkat etmiştir. Fiziksel olarak güçlü olmanın önemli olduğu bu dönemde liderler çıktığını ve bu liderlerin spor ve kuvvet gerektiren alanlarda güçlerini sergilediklerini ve sporu sevmeyen, hassas çocukların bu dönemde güçlük yaşadığını belirtmiştir. Bu çağda kız ve erkek çocuklar arasında spor yetenekleri arasında belirgin bir fark olmadığını da belirtmiştir (Bühler, 1961).

Çalışmamızdaki çalışma evrenimizi oluşturan grup 10-14 yaş aralığındaki kişilerden oluşan bir gruptur. Bu grubun özeliği ülkemizde ortaokul çağındaki çocukları ya da gençleri temsil ediyor oluşudur. Bilindiği gibi Piaget'in bilişsel gelişim dönemlerinde 6-11 yaş arasındaki dönem somut işlemler, 11-16 yaş arası dönem ise soyut işlemler dönemidir. 5, 6, 7 ve 8. sınıfta öğrenimine devam eden öğrenciler ile yaptığımız çalışma görüldüğü üzere geç çocukluk ya da erken ergenlik ya da ön ergenlik dönemi denilebilecek bir evreyi temsil etmektedir.

Ortaokul çağı önemli bir geçiş dönemidir. Öğrenci için hem okul hem de ailede değişiklikler yaşanır. Bu değişiklik;

- Erinlik ve onunla ilgili beden imgesi sorunlarını,
- Soyut işlemler döneminin en azından bazı boyutlarının ortaya çıkmasını ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyal bilişteki değişiklikleri,
- Anne babaya daha az bağımlı olmak ve artan sorumlulukların varlığı,
- Tek öğretmenden çok öğretmen sistemine geçişi ve bununla birlikte daha az kişisel olan bir okul yapısına uyum sağlamayı,
- İlkokuldaki nispeten daha homojen bir yaş grubundan daha heterojen bir yaş grubuna uyum sağlamayı ve performans ve başarıya daha çok önem vermeyi içine alır.

Ayrıca bu dönem top-dog (lider olgusu) yaşarlar. Bir yıl öncesine kadar ilkokulda okulun lideri ve en büyüğü iken bu yeni geldikleri kurumda okulun en küçüğü konumuna düşerler (Santrock, 2012). Ön ergenlerde fiziksel enerjinin artması Bühler'in de belirttiği gibi aynı hızda olmayabilir. Bu da gençler arasında bir güç dengesizliğine yol açmaktadır.

Olweus zorbalığı tanımlarken karşı tarafa bilinçli bir şekilde zarar vermeyi içeren, kişiler arasında güç anlamında dengesizlik olan, süreklilik gösteren saldırgan bir davranış biçimi olduğundan bahseder (Akt. Örengül, 2013). Zorbalık davranışı incelendiğinde taraflar arasında güç dengesinin olmaması ve özellikle süreklilik arz etmesi kriterleri önemlidir. Yıkıcı davranışların her türlü, yapan için de maruz kalan için de problemdir ancak süreklilik davranışın pekişmesine yol açtığı için davranış olarak hem kalıcı iz bırakacak hem de yerleşmiş olacaktır. Amerikalı psikolog C. L. Hull tarafından geliştirilen pekiştirme kuramına göre yineleme yardımı ile alışkanlık kuvveti artmaktadır. Alışkanlığın oluşması süreci, ayrı ayrı eklenen pekiştirmelerin bileşkesidir (Akt. Binbaşıoğlu, 1992).

Zorbalık yapan çocukların ailelerine bakıldığında çocuk yetiştirmede anne babanın anlayış ve yaklaşımları arasında tutarsızlık, cezaya çok başvurma, bunların genellikle şiddet içeren cezalar olması, çocuklarına karşı düşmanca bir yaklaşımı olan ya da ihmalkâr anne babalar oldukları görülmüştür (Külcü, 2015).

Olweus'un (1995) Norveç'te yaptığı araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin %15'nin zorbalık ile karşılaştığını, özellikle araştırmaya katılan öğrencilerin %5'nin uzun süreli ve ciddi bir zorbalığa maruz kaldığını tespit etmiştir (Akt. Dölek, 2002).

Ülkemizde yapılan araştırmalara baktığımızda Pişkin (2010), Ankara'da 4-8. Sınıf öğrencileri arasında yapılan araştırmada öğrencilerin %35,1'inin 'kurban', %30,2'sinin 'zorba', %6,2'sinin ise 'hem zorba hem de kurban' olduğunu tespit etmiştir. Tıpırdamaz ve Sipahi (2008), İzmir'de ilköğretim 6. ve 7. sınıf öğrencileri ile yaptıkları bir çalışmada öğrencilerin %42,3'ünün 'kurban', %20,3'ünün 'zorba', %13,8'ininse 'hem zorba hem de kurban' olduğunu saptamışlardır. Alikeşifoğlu ve ark. (2004), İstanbul'da 9-11.

sınıf öğrencileriyle yaptıkları bir çalışmada ise öğrencilerin %19'unun zorbalık yaptığını, %30'unun ise zorbalığa maruz kaldığını belirtmişlerdir. Alikeşifoğlu ve ark. (2007), yine İstanbul'da yaptıkları bir başka çalışmada da lise öğrencilerinde kurban oranı %22, zorba oranı %9,4, zorba/kurban oranı ise %9,2 olarak saptanmıştır (Akt. Örengül, 2013).

Ülkemizdeki çalışmalardan çıkan sonuçlara bakıldığında ön ergenlik dönemini kapsayan dönemlerdeki zorbalık oranlarının lise dönemine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Zorbalık davranışına maruz kalma ya da zorba olmanın ergenliğin son dönemlerine doğru nispeten azaldığı söylenebilir.

Zorbalığı bileşenleri ile ele almak gerekirse kurban, zorba ve izleyiciden bahsetmek mümkündür. Bu üç bileşen kimi zaman iç içe geçer kimi zaman da yer değiştirebilir. Saf zorbalar sadece zorbalık yapan hiçbir zaman kurban olmayanlardır, saf kurbanlar ise her zaman kurban rolündedir. Zorba/kurbanlar kimi zaman zorba kimi zaman kurban pozisyonunda kalır. İzleyiciler taraf tutmuyor gibi gözükseler de aslında müdahale etmeyerek zorbanın olumsuz davranışını yüreklendirenlerdir. Dördüncü olarak ve farklı bir tutum sergileyen grup savunuculardır, onlar okul ortamı içerisinde kurbanı sahip çıkan ve zorbaya karşı kurbanı savunanlardır (Kartal & Bilgin, 2008).

Farklı araştırmacılar birbirine yakın olmakla birlikte detaylarda ayrılan bir şekilde zorbalık davranışını kategorilere ayırmışlardır. Sullivan (2004) zorbalığı 3 grupta incelemiştir;

1. Fiziksel zorbalık, direk fiziksel temas yolu ile yapılan zorbalıktır. Zorba fiziksel olarak kendisinden güçsüz bir çocuğa yönelir ve sürekli olarak şiddet içeren bir dizi davranış içinde bulunur.

2. Fiziksel olmayan zorbalık, bir başka deyişle sosyal zorbalıktır. Sözel ve sözel olmayan iki tip davranışla kendini gösterir. Sözel zorbalık, aşağılama, tehdit etme, sözle taciz etme, cinsel içerikli aşağılama ya da taciz etme, ırkçı söylemlerde bulunma, isim takma, telefonla rahatsız etme, doğru olmayan kötü niyetli dedikodular yayma gibi şekillerde görülür. Sözel olmayan zorbalık, doğrudan ya da dolaylı olarak yapılır. Sözel olmayan doğrudan

zorbalık, kaba yüz ve beden hareketleri ile karşıdaki kişi üzerinde baskı kurmayı hedefleyen davranışları içerir. Sözel olmayan dolaylı zorbalık ise kasıtlı ve sistematik olarak görmezden gelme, tecrit etme imalarda bulunarak iğneleme, diğer öğrencileri kışkırtarak yalnızlaştırma şeklinde görülür.

3. Üçüncü olarak mala zarar verme, eşyalarına kasıtlı ve sistemli bir biçimde zarar verme ya da yok etme, çalma gibi davranışlardır (Akt. İrfaner, 2009).

Pişkin'e göre okul zorbalığı; fiziksel, sözel, dolaylı ve davranışsal olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Fiziksel zorbalık; tekme atma itme, tokat atma, vurma gibi davranışları kapsar. Sözel zorbalık; alay etme, sataşma, dalga geçme, hoşşa gitmeyen isim takma şeklindedir. Dolaylı zorbalık; dedikodu çıkarma, arkadaş grubundan dışlayarak yalnızlaştırma gibi davranışlar ile görülür. Davranışsal zorbalıkla işaret ettiği davranışlar ise, para ve eşyalarını zorla alma, eşyalarına zarar vermektir (Pişkin, 2015).

Olweus 1993'de yaptığı bir çalışmada zorbalığı iki temel başlık altında incelemiştir: doğrudan zorbalık ve dolaylı zorbalık (Akt. İrfaner, 2009). Diğer araştırmacıların daha sonraki yıllarda detaylandığı tüm kavramları bu başlıklar altında incelemiştir.

İlerleyen teknolojik gelişmeler ile daha önce tanımlanan zorbalık türlerine siber zorbalık kavramı eklenmiştir. Burnukara (2009) ve Kavuk (2011) siber zorbalığı, 'bireyin diğer kişi ya da gruplar tarafından hedef seçilerek elektronik temelli iletişim araçları yoluyla tekrarlayıcı bir biçimde rahatsız edilmesidir' diye tanımlamışlardır (Akt. Türktan, 2013). Son zamanlarda internetin gençler arasında yaygın bir şekilde kullanılması ve çoğu zaman kontrolsüzce bu kullanımın gerçekleşmesi nedeniyle çağımız için büyük bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Siber zorbalık ya da sanal zorbalık Facebook, Twitter, Snapchat, Instagram, Whatsapp gibi yerler sosyal paylaşımın herkes tarafından rahatlıkla görülebildiği sosyal ve kontrolsüz ilişki kurma biçimleridir. Zorbalık nitelikleri taşıyan kişiler için kurbanlarını seçebileceği ve rahatlıkla zarar verebilecekleri mecralardır.

Problem Cümlesi

Ön ergenlik dönemindeki öğrencilerin arasında görülen zorbalık davranışları ile bazı sosyo-demografik değişkenler arasında nasıl bir ilişki vardır?

Alt Problemler:

1. Ön ergenlik döneminde yaş değişkeni ile zorbalık davranışı arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Ön ergenlik döneminde cinsiyet değişkeni ile zorbalık davranışı arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Ön ergenlik döneminde kardeş sayısı değişkeni ile zorbalık davranışı arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Ön ergenlik döneminde anne babanın öğrenim düzeyi değişkeni ile zorbalık davranışı arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
5. Ön ergenlik döneminde anne babanın hayatta olması değişkeni ile zorbalık davranışı arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
6. Ön ergenlik döneminde anne babanın birbirine ve çocuğa yönelik fiziksel ve sözel şiddet uygulayıp uygulamaması değişkeni ile zorbalık davranışı arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
7. Ön ergenlik döneminde çocuğun boş zamanlarını anlamlı (müzik dinleme, kitap okuma, spor yapma, sanatsal uğraşlar) aktivite ile geçirip geçirmemesi değişkeni ile zorbalık davranışı arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
8. Ön ergenlik döneminde çocuğun bilgisayar başında geçirdiği zaman değişkeni ile zorbalık davranışı arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
9. Ön ergenlik döneminde çocuğun bilgisayar başında geçirdiği zaman diliminde ne yaptığı değişkeni ile zorbalık davranışı arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada ön ergenlik dönemindeki öğrencilerin arasında görülen zorbalık davranışı ile bazı demografik özellikler arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Önemi

Söz konusu çalışma ile zorbalık davranışı görülen ön ergenler ve onların demografik özellikleri tespit edilecektir.

Çalışma sonunda elde edilen veriler ile tespit edilmiş olan anlamlı farklılıkların çocuk yetiştirme konusunda anne babalara ışık tutacağı düşünülmektedir. Çalışma sonuçları bir anlamda anne babalara rehber niteliğinde olacaktır. Sonuçların anlamlı biçimde kullanılabilmesi için diğer alan okullardır. Ön ergenlerin sosyal olarak en çok buldukları ortam olan okullar için de yıkıcı davranış problemleri olan çocukların tespiti ve bu çocuklar ile çalışma yapılmasının önemli olduğu söylenebilir. Araştırmanın okullarda yapılacak zorbalığı önleyici çalışmalar için bir zemin niteliğinde olması hedeflenmiştir.

Gereç ve Yöntem

Örneklem Grubu:

Bu çalışmanın evreni İstanbul'da yaşayan 10 ile 14 yaş aralığında olan 5, 6, 7 ve 8. sınıfta öğrenim gören öğrencilerdir. Evrenden kolayda örnekleme yöntemiyle örneklem oluşturulmuştur. Çalışmanın örneklemi 2018-2019 eğitim öğretim yılı içerisinde İstanbul ilinde Kadıköy ilçesinde bulunan, demografik olarak çeşitlilik gösteren 4 ortaokulda eğitimini sürdüren 5, 6, 7 ve 8. sınıflarda eğitim gören yaşları 10 ile 14 arasında değişen öğrenciler ve anne babalarıdır. Toplam 480 öğrenci araştırma sürecine katılmıştır. Öğrencilere 'Kişisel Bilgi Formu' ve 'Çocuklar İçin Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeği' uygulanmıştır. Anne ve babalarının doldurmaları için zarf içerisinde gönderilen 'Veli Onam Formu' toplam 298 anne baba tarafından doldurularak yine zarf içerisinde geri gönderilmiştir. Bu bağlamda çalışma 298 katılımcıya ait bilgiler üzerinden yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları:

Kişisel Bilgi Formu: Kişisel bilgi formu araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Kişisel bilgi formu ile çalışma yapılacak grubun demografik bilgilerini tespit etmek amacıyla oluşturulmuştur. Üzerinde çalışma yapılan grubun gelişimlerine uygun olmasına dikkat edilmiştir. Üzerinde çalışma yapılan grubun demografik özellikleri ile araştırmamızdaki diğer

değişkenler arasındaki ilişkinin de anlamlı olacağı düşünülmüştür. Kişisel bilgi formunda; cinsiyet, sınıf düzeyi ve yaş gibi kişisel sorular sorulmuştur. Kardeş sayısı, anne ve babanın çalışıp çalışmadığı, anne ve babanın eğitim düzeyi, ailenin gelir düzeyi, anne ve babanın boşanmış olup olmaması ve hayatta olup olmaması gibi ailevi sorular sorulmuştur. Anne ve babanın çocuğa ve birbirlerine fiziksel ve sözel şiddet uygulayıp uygulamaması, katılımcının kendisini başarılı bulup bulmaması, katılımcının boş zaman aktivitelerinin anlamlı olup olmaması, katılımcının günde ortalama bilgisayar başında kaç saat vakit geçirdiği ve bilgisayarda geçirdiği zamanı hangi amaçla kullandığı gibi yaşamına dair sorulardan oluşmaktadır.

Çocuklar İçin Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeği: Çalışmamızda Gökkaya ve Sütücü tarafından geçerlik-güvenirlik çalışması yapılan ‘Çocuklar İçin Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeği’ kullanılmıştır. Gökkaya ve Sütücü çocuklarda zorbalıkla ilgili bilişleri değerlendirmeye yönelik bir ölçek geliştirmek ve ölçeğin psikometrik özelliklerini belirtmek amacıyla bu çalışmayı yapmıştır. ‘Zorbalık ve Ahlaki Yargıların Bozulması Ölçeği’ maddelerinden ve zorba davranışlarda bulunan çocuklarla yapılan görüşmelerden yararlanılarak 25 maddelik likert tipi bir ölçek oluşturulmuştur. Ölçeğin güvenilirlik çalışması için devlet okullarında okuyan 1740 ortaokul öğrencisine uygulama yapılmıştır. Ölçeğin iç tutarlık katsayısının 0.91 olduğu bulunmuştur. Test tekrar test güvenilirliği de oldukça yüksektir (Gökkaya & Sütücü, 2015). Gökkaya ve Sütücü’nün bir başka çalışması da ilköğretim öğrencilerinde zorbalık eğilimini azaltmaya yönelik bilişsel davranışçı teknikler içeren bir grup terapisi programının geliştirilmesi ve etkililiğinin değerlendirilmesidir. Bu amaçla dört ortaokuldan 5 ve 6. sınıf öğrencileri arasında ‘Akran Zorbalığı Ölçeği Çocuk Formu’ zorbalık testi puanlarına göre belirlenmiştir. Toplam 54 öğrenci ile çalışılmıştır. Bilişsel davranışçı müdahale alan deney grubunda 20 öğrenci, plasebo kontrol grubunda 16 öğrenci ve hiçbir müdahale almayan kontrol grubunda 18 öğrenci çalışmaya dahil edilmiştir. Grup çalışmaları 13 hafta boyunca yürütülmüş, katılımcılara müdahale öncesinde ve sonrasında 4 aylık süre ile izlenmiş ve ‘Akran Zorbalığı Ölçeği’, ‘Çocuk Formu Zorbalık Testi’, ‘Çocuklar İçin Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeği’ ve ‘Coopersmith Özsaygı Envanteri Kısa Formu’ uygulanmıştır. Yaptıkları çalışmanın çocukların zorbalık ile ilgili bilişsel düzeylerini anlamlı biçimde

etkilediği görülmüştür. Gökkaya ve Sütcü'nün geliştirdikleri 'Çocuklar İçin Zorbalık İle İlgili Bilişler Ölçeği' 22 maddelik 4'lü likert tipi bir ölçektir. Tamamen doğru, oldukça doğru, biraz doğru, hiç doğru değil şeklinde derecelendirilmiştir. Ölçek geliştirilme aşamasında 11-15 yaşlarındaki ortaokul öğrencilerine uygulanmıştır (Gökkaya & Sütcü, 2018). Ölçeğin yaş grubu ve çocukların zorbalık ile ilgili bilişsel düzeylerini ölçmeye yönelik olması açısından çalışmamızda kullanılmasının uygun olduğu düşünülmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan model ilişkisel tarama modelidir. Katılımcıların demografik özelliklerinin açığa çıkarılabilmesi için frekans dağılımı analizi gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerine göre alt ölçeklerde farklılaşp farklılaşmadıklarının tespiti için bağımsız örneklem T-testi, ANOVA ve Ki-Kare analizlerinden yararlanılmıştır.

Ön ergenlik döneminde zorbalık ile ilgili bilişler ile demografik özelliklerin ve tüm alt ölçekler arasındaki korelasyon katsayıları sürekli değişkenler için 'pearson' kategorik değişkenler için 'spearman rho' analizinden yararlanılmıştır. Korelasyon analizlerinde anlamlı ilişkiye sahip olan değişkenler ile zorbalık ile ilgili bilişler arasındaki yordayıcı ilişkinin tespiti için lojistik regresyon analizi gerçekleştirilmiş.

Bulgular

Söz konusu çalışmaya katılan öğrencilerin demografik özellikleri ile araştırmada kullanılan ölçeklerden elde edilen verilere ilişkin bulgular bu kısımda açıklanmıştır.

Katılımcılara İlişkin Özellikler:**Çizelge 1: Demografik özellikler**

	n	%
<i>Cinsiyet</i>		
Erkek	154	51,7
Kadın	144	48,3
<i>Sınıf Düzeyi</i>		
5	47	15,8
6	85	28,5
7	87	29,2
8	79	26,5
<i>Yaş (ort.)(sd)</i>	11,78 (.99)	
<i>Akademik Başarı</i>		
Başarısızım	12	4,0
Orta Düzeyde Başarılıyım	165	55,4
Başarılıyım	121	40,6

Çizelge 1’de çalışmaya katılan öğrencilerin %52’si (n=154) erkek, %48’i (n=144) kız öğrencilerdir. Tüm öğrencilerin yaş ortalaması 11,78 olarak bulunmuştur. Öğrencilerin %16’sı (n=47) 5.sınıf düzeyinde; %29’u (n=85) 6.sınıf düzeyinde; %29’u (n=87) 7.sınıf düzeyinde ve %27’si (n=79) 8.sınıf düzeyinde eğitimlerine devam etmektedir. Öğrencilerin %4’ü (n=12) kendilerini akademik olarak başarısız olarak görmekteyken %55’i (n=165) orta düzeyde başarılı olduğunu ve %41 (n=121) başarılı bir öğrenci olduğunu söylemiştir.

Çizelge 2: Ailelere ilişkin özellikler

	n	%
Kardeş Sayısı		
Tek	44	14,8
2	140	47
3 ve üstü	114	38,3
Anne İş		
Evet	149	50
Hayır	149	50
Baba İş		
Evet	297	96,3
Hayır	1	3,7
Ebeveynlerin Yaşaması		
Baba Sağ	295	99
Anne Sağ	298	100
Aileyle Birlikte Yaşam		
Evet	6	2
Hayır	292	98
Anne Eğitim Seviyesi		
İlkokul	40	13,4
Ortaokul	108	36,2
Lise	75	25,2
Üniversite	59	19,8
Lisansüstü	16	5,4
Baba Eğitim Seviyesi		
İlkokul	29	9,7
Ortaokul	112	37,6
Lise	84	28,2
Üniversite	57	19,1
Lisansüstü	16	5,4
Gelir Durumu		
0-2000 TL	83	27,9
2001-4000 TL	104	34,9
4001-6000 TL	58	19,5
6001-10000 TL	34	11,4
10001 ve üzeri TL	19	6,4
Anne Baba Medeni Durumu		
Boşanmış	45	15,1
Beraber	253	84,9

Çalışmaya katılan öğrencilerin ailelerine ilişkin sağladıkları bilgiler Çizelge 2’de verilmiştir. Buna göre öğrencilerin %15’inin (n=45) ebeveynlerinin boşanmış oldukları bulunmuştur. Öğrencilerin %15’i (n=44) tek çocuk olduğunu, %47’si (n=140) iki kardeş olduklarını ve %38’i (n=114) üç veya daha çok kardeş olduklarını ifade etmiştir. Öğrencilerin %50’si (n=149) annelerinin aktif olarak çalıştığını bildirmiştir. Öğrencilerin %96’sı (n=287) babalarının aktif olarak çalıştığını bildirmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin %98’i (n=282) aileleriyle birlikte yaşarken %2’si (n=6) ailelerinden uzakta olduğunu söylemiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin tamamının annesinin halen yaşadığı, sadece üç kişinin babasının vefat etmiş olduğu öğrenilmiştir.

Öğrencilerin anne ve babalarına ilişkin eğitim düzeyleri incelendiğinde, annelerin %13’ünün (n=40) ilkokul, %36’sının (n=108) ortaokul düzeyinde; %25’inin (n=75) lise düzeyinde; %20’sinin (n=59) üniversite düzeyinde ve %5’inin (n=16) lisansüstü düzeyde eğitime sahip olduğu görülmüştür. Babaların %10’unun (n=29) ilkokul, %38’inin (n=112) ortaokul düzeyinde; %28’inin (n=84) lise düzeyinde; %19’unun (n=57) üniversite düzeyinde ve %5’inin (n=16) lisansüstü düzeyde eğitime sahip olduğu görülmüştür.

Öğrencilerin mensubu olduğu ailelerin aylık gelir durumları incelendiğinde %28’inin (n=83) aylık gelirinin 0-2000 TL düzeyinde olduğu; %35’inin (n=104) aylık 2001-4000 TL; %20’sinin (n=58) aylık 4001-6000 TL; %11’inin (n=34) aylık 6001-10000 TL ve %6’sının (n=19) aylık 10000 TL ve üstü gelire sahip oldukları bulunmuştur.

Cinsiyetin Grup Farklılıklarına Etkisi:

Çizelge 3: Cinsiyete göre zorbalık davranışı ortalama farklılıkları

	Erkek			Kız			t	p
	n	Ort.	SS	n	Ort.	SS		
Zorbalık İle İlgili Biliş	154	66,7	9,8	144	68,9	8,5	2,109	.036

**p<.01; ***p<.05

Çizelge 3’de de görülebileceği üzere çalışmaya katılan kız öğrencilerin zorbalık ile ilgili bilişler ölçeğindeki puan ortalaması ile aynı ölçekte erkeklerin ortalaması arasında anlamlı bir fark olduğu yapılan bağımsız örneklem T-testinde bulunmuştur ($t(296)=2,109$, $p=.036$). Buna göre zorbalık davranışlarında kız öğrencilerin erkeklere göre daha fazla bilişsel davrandıkları tespit edilmiştir.

Algılanan Akademik Başarının Grup Farklılıklarına Etkisi:

Çalışmaya katılan öğrencilerin zorbalık ile ilgili biliş alt ölçeğinden elde ettikleri puanların akademik başarılarını değerlendirmesine göre farklılaşp farklılaşmadığı ANOVA testi ile analiz edilmiştir.

Çizelge 4: Algılanan başarı düzeyinin zorbalık davranışına etkisi

	Başarısızım			Orta Düzeyde Başarılıyım			Başarılıyım			F	p
	n	Ort.	SS	n	Ort.	SS	n	Ort.	SS		
Zorbalık İle İlgili Biliş	12	58,6	11,6	165	68	8,3	121	68,4	9,8	6,346	.002

*p<.001; **p<.01; ***p<.05

Çizelge 4’e göre öğrencilerin zorbalık ile ilgili bilişleri akademik başarılarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($F(2,295)=6,346$, $p=.002$). Sonuç olarak, başarısız olduğunu hisseden öğrencilerin zorbalık ile ilgili daha az biliş kullandıkları tespit edilmiştir.

Baba Eğitim Seviyesinin Grup Farklılıklarına Etkisi:

Baba eğitim seviyesinin zorbalık ile ilgili biliş ölçeğinde farklılık yaratıp yaratmadığı ANOVA testi ile analiz edilmiştir.

Çizelge 5: Baba eğitim seviyesinin zorbalık davranışına etkisi

	İlkokul			Ortaokul			Lise			Üniversite			Lisanüstü			F	p
	n	Ort.	SS	n	Ort.	SS	n	Ort.	SS	n	Ort.	SS	n	Ort.	SS		
Zorbalık İle İlgili Biliş	29	64	9,5	112	67,1	10,6	84	68,3	7,9	57	70,9	5,9	16	65,1	11,7	3,49	.008

* $p < .001$; ** $p < .01$

Çizelge 5'e göre babanın sahip olduğu eğitim seviyesinin zorbalık ile ilgili biliş kullanımında anlamlı bir fark yarattığı bulunmuştur ($F(4,293)=3,490$, $p=.008$). Sonuç olarak babanın eğitim seviyesinin yüksek olması durumunda çocukların zorbalıkla ilgili biliş kullanma becerilerinin arttığı gözlenmektedir.

Çocuğun Aile İçi Şiddete Maruz Kalmasının Grup Farklılıklarına Etkisi:**Çizelge 6: Aile içi şiddete maruz kalmanın zorbalık davranışına etkisi**

	Aile İçi Şiddet						t	p
	Evet			Hayır				
	n	Ort.	SS	n	Ort.	SS		
Zorbalık İle İlgili Biliş	6	59,8	11,6	292	67,9	9,1	2,138	.033

* $p < .001$; ** $p < .01$; *** $p < .05$

Çocuğun aile içi şiddete maruz kalmasının alt ölçeklerde farklılık yaratıp yaratmadığı bağımsız örneklem T-testi ile hesaplanmıştır. Çizelge 6'ya göre çocuğun şiddete maruz kalması halinde zorbalık ile ilgili biliş kullanımında ($t(296)=2,138$, $p=.033$); anlamlı fark yarattığı hesaplanmıştır. Sonuç olarak şiddete uğramayan çocukların zorbalıkta daha fazla bilişsel becerileri kullandığı görülmüştür.

ÇZBÖ ile Diğer Değişkenlerin Korelasyonu:

Çizelge 7: ÇZBÖ ile diğer değişkenlerin korelasyonu

	1	2	3	4	5	6	7
Çocuklarda Zorbalıkla İlişkili Biliş	1						
Baba Eğitim Seviyesi	,134*	1					
Çocuğa Yönelen Şiddet	-,123*	,136*	1				
Akademik Başarı	,119*	-,022	,170**	1			
Boş Zamanda Kitap Okumak/Resim Yapmak	,132*	-,060	,108	-,042	1		
Bilgisayar Kullanımı (gün/saat)	-,168**	,069	-,004	-,012	-,110	1	

* $p<.01$; ** $p<.05$

Çizelge 7'ye göre ÇZBÖ babanın eğitim seviyesi ($r=.134$), akademik başarı ($r=.119$), boş zamanlarında kitap okuma/resim yapmak ($r=.132$) ile pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Çocuğun zorbalıkla ilgili bilişsel becerisini kullanması için babasının eğitim seviyesinin yüksek olması, akademik başarısının yüksek olması, boş zamanlarında kitap okumak veya resim yapmak gibi yapıcı etkinliklerde bulunmasının olumlu

etkileri olacaktır. Öte yandan ÇZBÖ'nün çocuğa yönelen şiddet ($r = -.123$) ve günlük bilgisayar kullanım süresi ($r = -.168$) ile negatif yönlü ve anlamlı ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmamızda ergenlik döneminde zorbalık davranışları ile bazı sosyo-demografik değişkenler arasında fark olup olmaması durumu yordamıştır. Çalışmamızda özellikle zorbalık davranışı ön ergenlik dönemindeki kişiler üzerinden incelenmiştir. Yapılan literatür taramalarında da daha çok ön ergenlik döneminde karşılaşılan ve daha sonra azalma gösteren bulgulara rastlandığı görülmüştür.

Smith (1999) yaşın artması ile birlikte zorbalık davranışında azalma görüldüğünü söylemektedir. Küçük yaşlardaki çocukların zorbalık yapmamaları gerektiğini anlayacak kadar sosyalleşmemiş olduklarından sosyal olarak bir baş etme becerisi geliştiremediklerinden zorbalığa başvurduklarını düşünmüştür. Smith'in yapmış olduğu araştırmaya katılan öğrencilerin 154'ü erkek 144'ü kız öğrencilerden oluşmaktadır. 2004'te yayınlamış olduğu çalışmada ise 32 Hollanda İlköğretim Okulu'ndan 2766 çocuk üzerine zorbalık davranışları ve öğretmenlerin ebeveynlerin ve sınıf arkadaşlarıyla zorbalık olaylarına dahil olmalarına ilişkin bir anket formu doldurmalarını istemiştir. Yaptığı çalışmada cinsiyet arasında anlamlı bir fark olmadığını, erkeklerin sık sık kızlar kadar zorbalığa uğradığını ve kızların erkekler kadar zorbalık davranışı gösterebileceğini tespit etmiştir (Fekkes, Fijpers, & Vanhorick-Verlove, 2004). Bu çalışmanın bulgularından farklı olarak söz konusu olan çalışmamızda kızların ve erkeklerin zorbalık ile ilgili bilişsel davranışları kullanma ortalamalarına bakıldığında yapılan bağımsız örneklem T-testinde elde edilen sonuçlar erkeklerin ortalaması ile kızların ortalaması arasında bir fark olduğu görülmektedir ($p = .036$). Buna göre zorbalık davranışlarında kızların erkeklere göre daha fazla bilişsel davrandıkları tespit edilmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde 'Ergenler Arasında Okulda Zorbalık: Fiziksel, Sözel, İlişkisel ve Siber Zorbalık' konulu araştırmanın sonuçlarına göre de; erkekler fiziksel ya da sözlü zorbalığa daha fazla katılırken, kızların

ilişkisel zorbalığa daha fazla dahil oldukları görülmüştür. Erkeklerin siber zorba olma olasılığı daha yüksekken, kızların siber mağdur olma olasılığının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Afrikalı-Amerikalı ergenlerin daha fazla zorbalık davranışına (fiziksel, sözel veya siber) dahil olduğu görülmüştür. Bu bulgu dezavantajlı grupların daha fazla zorbalığa maruz kaldığının bir göstergesidir. Yüksek ebeveyn desteğinin ise gençlerin zorbalığın tüm biçimlerine ve sınıflandırmalarına daha az katılmalarını sağladığı yapılan araştırma sonuçlarında görünen bir diğer önemli noktadır (Wang, Iannotti, & Nansel, 2009).

Olweus'un 1993 yılında yaptığı çalışmaya göre zorbalık, karşı tarafa bilinçli bir şekilde zarar vermeye yönelik taraflar arasında güç dengesizliği olan ve süreklilik gösteren bir saldırgan davranış biçimi olarak tanımlamıştır (Olweus, 1993). Olweus yaptığı çalışmada akranları tarafından zorbalığa uğrayanları uzun süreli incelemiş ve tipik mağdur ve zorbanın portresini çizerek 6. ve 9. sınıflarda zorbalığa uğrayan ve buna en az 3 yıl devam eden erkeklerin 23 yaşına geldiklerinde etkilenme düzeylerine bakmıştır. Elde ettiği verilerle 'Okul Temelli Zorbalık Karşıtı Müdahale Programını' geliştirmiştir. Olweus'un geliştirdiği program 2005 yılında Norveç'te uygulanmış (Olweus, 2005), 2011 yılında ise Amerika'daki okullarda uygulanmıştır (Espelage. & Swearer, 2011).

Konu ile ilgili Amerika'da Orpinas, Horne ve Stanizewski'nin 2003 yılında yaptıkları çalışmanın bulguları dikkat çekicidir. Yapılan çalışmada zorbalığa maruz kalan çocukları ve hatta zorbaların depresyon, kaygı bozuklukları, huzursuzluk yaşadıkları, dikkat eksikliği ve karşıt olma karşı gelme davranış bozuklukları görüldüğü tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde zorbalık ile ilgili yapılan çalışmaların daha çok okul çağındaki çocuklar üzerinde olduğu görülmektedir. Okul içerisinde şiddet olgusu ile çalışmanın gelecekte oluşacak daha büyük ruhsal ve toplumsal problemlerin de önlenmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Günay & Can, 2018).

Aile içi şiddete maruz kalmanın gencin zorbalık ile ilgili bilişsel becerilerini kullanması üzerindeki etkisini incelediğimizde; şiddete maruz kalması halinde gencin zorbalık ile ilgili biliş kullanımında ($t(296)=2,138, p=.033$);

anamlı fark yarattığı görülmüştür. Çocuk ve şiddet aslında bir arada dahi kullanılmaması gereken kavramlar olmasına rağmen tüm dünyada şiddete maruz bırakılan çocuklar olduğu bir gerçektir. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'nun yapmış olduğu araştırma verilerine göre ailelerin üçte birinde fiziksel şiddet olgusuna rastlandığı ve şiddet uygulayan ailelerin dörtte üçünde de çocukların şiddet olayına tanık olduğunu bulgulamışlardır (1995). Çocuklar aile içerisinde şiddeti öğrenmekte ve öğrendiği bu olumsuz davranışı tekrar etmektedirler. Aygüç, 2015 yılında yapmış olduğu çalışmada aile içi şiddetin çocuk ve gençler üzerinde anlamlı düzeyde etkili olduğunu tespit etmiştir (Aygüç, 2015).

Gencin zorbalık ile ilgili bilişsel becerilerini kullanması ile boş zaman aktivitesini anlamlı bir biçimde geçirmesi arasında da bir ilişki olduğu ve yapılan regresyon analizinde yordayıcı özellikte olduğu görülmektedir ($p=.019$). Gencin günlük bilgisayar kullanım süresinin de zorbalık ile ilgili bilişsel becerileri kullanması arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yapılan çalışmadaki en önemli değişkenin çocuğun bilgisayarda geçirdiği süre olduğu söylenebilir. Bilgisayar kullanma süresi arttıkça gencin zorbalık ile ilgili bilişsel becerilerini kullanması da azalmaktadır. Bu durumda gencin bilgisayar kullanma süresi azaldıkça çevresiyle etkileşimi ve iletişimi de olumlu anlamda düzelecek ve artacaktır. Yaman ve Peker 2012 yılında yapmış oldukları çalışmada, gençlerin boş zamanlarını anlamlı bir şekilde değerlendirememelerinin siber zorbalık davranışında bulunmaları sonucunu doğurduğunu tespit etmişlerdir. Vatan, Ocakoğlu ve İrgil'in 2009 yılında yapmış oldukları çalışmada da can sıkıntısı kuramına göre uyarı, heyecan ve meydan okuma arayışı ihtiyacının uygun olan biçimde karşılanamamasının gençlerin olumsuz davranışlara yönelmesine yol açtığını söylemektedirler. Gençlerin boş zamanlarını anlamlı olmayan biçimde geçirmeleri sonucu olarak olumsuz arkadaş çevresi edindikleri, zorbalık ve şiddet içeren davranışlara yöneldikleri bulunmuştur (Akt. Çelebi & Aliyev, 2017). Yapılan çalışmada da gencin günlük bilgisayar kullanma süresi ile zorbalık ile ilgili bilişsel becerilerini kullanması arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca boş zamanlarında kitap okuma/resim yapmak ($r=-.132$) ile pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu da tespit edilen bir diğer bulgudur.

Hazler, Hoover ve Oliver'in yaptığı okul çalışanlarının zorba ve mağdur öğrencilerin akademik başarılarını inceledikleri çalışmada çalışanların zorba olarak tanımlanan şiddet eğilimleri olan çocukların %74'ünün başarısız, %10'unun ortalama düzeyde başarılı olarak algılandığını tespit etmişlerdir. Yaptıkları çalışmada zorba ve mağdur öğrencilerden hiçbirinin kendisini başarılı olarak algılamadığı da çıkan çarpıcı sonuçlardan biridir (Kılıç N. , 2017). Yaptığımız çalışmaya katılan öğrencilerin %4'ü (n=12) kendilerini akademik olarak başarısız, %55'i (n=165) orta düzeyde başarılı ve %41'i (n=121) başarılı olarak gördüğünü söylemiştir. Yapılan çalışmada öğrencilerin akademik başarılarını değerlendirmelerinin zorbalıkla ilgili bilişleri kullanabilme becerileri ile ilişkili olduğu görülmektedir. Kendisini başarısız olarak algılayan öğrencilerin zorbalıkla ilgili daha az bilişsel beceri kullandıkları tespit edilmiştir.

Satan 2006 yılında yaptığı araştırmada, zorbalık davranışı eğilimi ölçeği ve alt boyutlarının babanın eğitim durumuna göre değişim gösterip göstermediğine bakmış ve anlamlı bir ilişki olduğunu görmüştür. Babanın eğitim düzeyi yükseldikçe çocuklardaki zorbalık eğilimlerinde azalmalar olduğunu tespit etmiştir. Babanın, en az anne kadar çocuk üzerinde etkili olduğu söylenebilir (Satan, 2006). Yaptığımız çalışmada da babanın eğitim seviyesi ile zorbalık ile ilgili bilişsel davranışlar gösterme arasında anlamlı bir fark bulunmuştur (p=.008). Babanın eğitim seviyesinin yüksek olması gencin zorbalıkla ilgili daha çok bilişsel beceri kullanmasını sağlamaktadır. Bu anlamlı ve üzerinde durulması gereken bir sonuçtur. Babanın eğitimi ile çocuğun davranışı arasında doğrudan bir ilişki vardır.

Söz konusu çalışma ile elde edilen bulgular ışığında yeni çalışmalar yapmak mümkün olacaktır. Özellikle anne ve babaların tutumları ile ilgili çalışmak gençlerde görülen zorbalık davranışı üzerinde etkili olacaktır. Anne ve babaların eğitime dahil edilmesi yaşam boyu eğitim uygulamaları açısından da önemli ve anlamlıdır.

Diğer bir taraftan okul içerisinde öğrencilerin genel olarak konu ile ilgili bilgilendirilmesi sonrasında grup çalışmaları yolu ile davranış kazandırma ve davranış değiştirme çalışmalarının yapılandırılması düşünülebilir. Tüm dünyada yapılan benzer çalışmalar araştırma sırasında incelenmiştir.

Özellikle Olweus'un 'Zorbalıkla Baş Etme' başlığında geliştirdiği grup çalışmalarının ülkemiz kültür ve ihtiyaçlarına uyarlanarak uygulanabilir hale getirilebilir.

Öğrenciler için mağdurlara ve izleyicilere yönelik yapılandırılmış grup oturumları planlamak ve bu çalışmayı öncelikle çalışmanın yapıldığı pilot okullarda sonrasında ise eğitim sistemi içerisinde rehberlik ve psikolojik danışma çalışmalarına dahil ederek yaygınlaştırmak mümkün olabilir. Yapılan çalışmalarda özellikle izleyicileri güçlendirmek ve izleyicileri savunuculara dönüştürmek faydalı olabilir.

Elde edilen bulgulardan yola çıkarak erkek çocukların daha az zorbalık ile ilgili bilişsel becerilerini kullandıkları sonucundan hareketle özellikle çalışma planlanan gruplarda erkek çocuklarına öncelik verilebilir.

Yapılan çalışmada çalışmaya katılan öğrencilerin %74'ünün boş zamanlarını bilgisayar ve internet başında geçirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bilgisayarda geçirdikleri zamana bakılınca da tüm öğrencilerin ortalama 2,23 saatini bilgisayar başında geçirdiği görülmektedir. Bilgisayar başında 1 saat geçiren öğrenciler ile 3 ve daha fazla saat zaman geçiren öğrenciler arasında zorbalık ile ilgili bilişsel becerilerini kullanmada anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu bulgu ışığında öğrencilerin bilgisayar ve internet ile geçirdiği zamanın yerine sosyal, sanatsal ve sportif aktiviteler koyabilmesini sağlayacak projeler geliştirmenin faydalı olacağı söylenebilir. Ayrıca öğrencilere okullarda bilinçli teknoloji kullanımı ve siber zorbalık konularında eğitim vermek de faydalı olabilir.

Okul ortamı ve öğretmenlerin zorbalık davranışına etkisi, yapılan çalışmada değişken olarak ele alınmamıştır. Ancak uygulamalar sırasındaki gözlemler doğrultusunda bu konuda çalışma yapmanın anlamlı sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir. Konu ile ilgili çalışma yapacak araştırmacılar için çocukların davranışlarını incelerken öğretmen ve okul ortamının etkisini incelemenin ışık tutacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Amerikan Psikiyatri Birliği. (2018). *DSM-5 Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı* (Çev. Ed. Köroğlu, E.). Ankara: HYB Yayıncılık.
- Aygüç, F. (2015). Ortaokul Öğrencilerinin Zorbalık Eğilimlerinin Aile İçi Şiddet Görme Durumuna Göre Değerlendirilmesi.
- Binbaşığolu, C. (1992). *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Bühler, C. (1961). *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Çelebi, F., & Aliyev, R. (2017). Ortaöğretim Öğrencilerinin Boş Zaman Can Sıkıntısı Algılarının ve Zorbalık Durumlarının Karşılaştırılarak İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 251-264.
- Dölek, N. (2002). Öğrencilerde Zorbaca Davranışların Araştırılması ve Bir Önleyici Program Modeli.
- Ercan, E. S., Kutlu, A., Durak, S., Ardıç, Ü. A., Deniz, Ü., & Aydın, C. (2011). Yıkıcı Davranış Bozukluğu Olan Çocuklarda Tedavi Seçeneklerinin Değerlendirilmesi: 18 Aylık İzlem Çalışması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*.
- Espelage., D., & Swearer, S. (2011). *Bullying in North American Schools*. New York: Routledge.
- Fekkes, M., Fijpers, F., & Vanhorick-Verlove, S. (2004). Zorbalık: Kim Ne, Ne Zaman ve Nerede Yapar? Zorbalık Davranışına Çocukların, Öğretmenlerin ve Ebeveynlerin Dahil Edilmesi. *Sağlık Eğitimi Araştırması*, 81-90.
- Gander, M. J., & Harry W. Gardiner. (1993). *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Geçtan, E. (2015). *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*. İstanbul: Metis Yayıncılık.

Gökkaya, F., & Sütcü, S. T. (2015). Çocuklar İçin Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeğinin Geliştirilmesi Ve Psikometrik Özelliklerinin Değerlendirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 54-63.

Gökkaya, F., & Sütcü, S. T. (2018). İlköğretim Öğrencilerinde Zorbalık Eğilimini Azaltmaya Yönelik Bilişsel Davranışçı Bir Müdahale Programının Geliştirilmesi ve Etkililiğinin Değerlendirilmesi. *Türk Eğitim Derneği Eğitim ve Bilim Dergisi*, 91-108 .

Günay, Ş., & Can, G. (2018). Zorbalıkla Başetmeye Yönelik Bir Akran Destek Programının Etkililiği. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 266-294.

İmren, S. G., Arman, A. R., Gümüştaş, F., Yulaf, Y., & Çakıcı, Ö. (2012). Karşıt Olma Karşı Gelme Bozukluğu ve veya Davranım Bozukluğu Olan ve Olmayan DEHB Tanılı Çocuk ve Ergenlerde Aile İşlevselliğinin Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 22-30.

İrfaner, S. (2009). Öğrenciler Arasından Gerçekleşen Zorbalık Eylemleri ve Zorbalık Konusunda Öğrencilerin, Öğretmenlerin ve Okul Yöneticilerinin Tutum ve Görüşleri.

Jensen, F. E., & Nutt, A. E. (2017). *Ergen Beyni*. İstanbul: Hep Kitap.

Kartal, H., & Bilgin, A. (2008). Öğrenci, Veli ve Öğretmen Gözüyle İlköğretim Okullarında Yaşanan Zorbalık. *Elementary Education Online*, 485-495.

Kılıç, N. (2017). Ortaokul 6,7 ve 8. Sınıf Öğrencilerinin Zorbalık Düzeylerinin Yordanması. *The Journal of Educational Reflections*, 37-58.

Kurumu, T. B. (1995). Aile İçi Şiddetin Sebep ve Sonuçları.

Külcü, D. P. (2015). Çocuklarda Akran Zorbalığı ve Benlik Saygısının İncelenmesi.

Olweus, D. (1993). Acoso escolar, "bullying", en las escuelas: hechos e intervenciones. *Centro de investigación para la Promoción de la Salud, Universidad de Bergen, Noruega*, 2.

Örengül, A. C. (2013). Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Tanısıyla İzlenmekte Olan Çocuklarda Akran Örselemesi / Zorbalık.

Pişkin, M. (2010). Ankara'daki İlköğretim Öğrencileri Arasında Akran Zorbalığının İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 175-189.

Pişkin, M. (2015). Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği Ergen Formu. *Akademik Bakış Dergisi*, 316-324.

Santrock, J. W. (2012). *Yaşam Boyu Gelişim*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Satan, A. (2006). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Zorba Davranış Eğilimlerinin Okul Türü ve Bazı Sosyo Demografik Değişkenler İle İlişkisi.

Türktan, Ş. (2013). Zorbalıkla Baş Etmeye Yönelik Akran Destek Programının Ortaokul 6. ve 7. Sınıf Öğrencilerinin Zorbalıkla Baş etme Becerilerine Etkileri.

Uysal, T. (2012). İzmir İli Konak Merkez İlçede İlköğretim 1.Sınıf, 2.Sınıf, 3.Sınıf ve 4. Sınıf Öğrencilerinde Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu, Karşıt Olma Karşı Gelme Bozukluğu ve Davranım Bozukluğu Prevalansı.

Wang, J., Iannotti, R. J., & Nansel, T. R. (2009). School bullying among adolescents in the United States: Physical, verbal, relational, and cyber. *Journal of Adolescent health*, 368-375.

Yıldız, E., & Erci, B. (2011). Anne Baba Tutumları ile Adölesan Saldırganlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6-11.